

KUR'ÂN'IN NÜZÛL SÜRECİNDE RAB KAVRAMININ SEMANTİK ALANI

Semantic Domain of the Concept of Rab In the Course of Qur'an's Revelation

Hasan NAS

Dr., İstanbul Recep Tayyip Erdoğan Anadolu İmam-Hatip Lisesi, İstanbul, Türkiye
Dr., *Istanbul Recep Tayyip Erdogan Anatolian Imam-Hatip High School, Istanbul, Turkey*
Hasannas29@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6879-5389>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 03.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 25.03.2021

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2021

” Atıf / Cite as: Nas, Hasan. “Kur’ân’ın Nüzûl Sürecinde Rab Kavramının Semantik Alanı”.

Mütefekkir 8/15 (2021), 189-216. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939292>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

KUR'ÂN'IN NÜZÛL SÜRECİNDE RAB KAVRAMININ SEMANTİK ALANI*

Öz

Allah Teâlâ'nın tüm evreni kuşatan fiillerinin ve mahlûkat üzerindeki kesintisiz tasarruflarının Kur'ân'da rab kavramı üzerinden takdim edildiği anlaşılmaktadır. Kur'ân, muhataplarının sahip olduğu, varlığı yarattıktan sonra onu kendi haline terk eden ve hayata dokunmayan rubûbiyet telakkisine mukabil ilk nazil olan vahiylerden itibaren yaratan, yaşatan, yöneten, hayatın en küçük ve önemsiz görünen ayrıntılarını bile kontrolü altında tutan dinamik bir rubûbiyet anlayışı ikame etmek istemiştir. Buna göre Allah Teâlâ'nın evrene yönelik tasarrufları bütüncül olarak değerlendirildiğinde tarihe ve tabiata seküler açıdan bakmak neredeyse imkânsız hale gelmekte ve O'nun gerek kozmik gerekse beşerî düzeyde geçerli olan fiilleriyle müdahil bir fail olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda Kur'ân'da rubûbiyetin -doğrudan veya dolaylı olarak- temas etmediği herhangi bir alandan söz etmek mümkün olmamakla birlikte muhataplarda etkin bir rubûbiyet zihniyeti ikame etmek amacıyla bazı kavramlar öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Rab olarak Allah Teâlâ'nın kâinatta cari olan fiillerinin semantik alanına dâhil olan anahtar kavramlar Kur'ân'ın nüzûl süreci ve muhatap kitlenin zihniyeti dikkate alınmak suretiyle yine Kur'ân merkezli olarak incelenecektir. Bu minvalde Allah'ın insana, topluma, tarihe ve tabiata yönelik süregelen tasarrufları -anahatlarıyla- ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Rab, Semantik, Rubûbiyet.

Semantic Domain of the Concept of Rab In the Course of Qur'an's Revelation

Abstract

It is evident that in the Qur'an, the word "Rab" is used to refer to all of Allah's works related to the universe and creatures in it. As opposed to its interlocutors' understanding of rububiyah (adjective form of the word Rab), in which God left everything and everyone alone after he created the universe and mankind since its first verses were revealed, the Qur'an offered a very different understanding of rububiyah. According to this understanding, Allah constantly touches every aspect of life, he creates, directs, and controls every single detail in our daily lives. From this perspective, it is almost impossible to approach nature and history from a secular point of view. There are plenty of examples in the Qur'an where Allah directly influences the events on earth. To establish a consistent understanding of rububiyah in the minds of its interlocutors, some pivotal concepts are highlighted all over the holy text. In this research study, these concepts which are included in the field of semantics as examples of Allah's active involvement in everyday life will be inspected within the scope of Qur'anic understanding. To do that, some examples of Allah's involvement in individuals' life, societies, history, and nature will be presented.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Rabb, Semantic, Rububiyah.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah lafzından sonra ulûhiyeti belirtmek için en fazla *Rab* ismi kullanılmaktadır. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ın anahtar kavramlarından biri olan bu kelime üzerinden muhataplarına dinamik ve fonksiyonel bir Rab tasavvuru bağlamında yepyeni bir rubûbiyet telakkisi takdim ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle vahyin nüzûlünün ilk beş yılında Rab isminin Allah

* Bu çalışma, yazarın "Zihniyet İnşası Bağlamında Kur'ân'da Rubûbiyet" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

lafza-i celâlinin yaklaşık üç katı bir kullanıma sahip olduğu dikkate alındığında, bu durumun cahiliye Araplarının sahip oldukları ulûhiyet ve rubûbiyet anlayışı bakımından özel bir amaca hizmet ettiği daha anlaşılır olmaktadır.

Rab kavramının semantik alanı, tüm evrende kesintisiz bir şekilde gerçekleşen ilahî tasarrufların kapsamına giren hususiyetleri ihtiva etmektedir. Bu kapsamda Kur'ân'da rab kavramının anahtar terimleri konumunda bulunan kavramları anlambilim açısından incelemek, ilgili kavramın boyutlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunun yöntemi olarak semantik, "anlatmak" anlamını dile getiren Yunanca "semainein" sözcüğünden türemiş olup dilbilimin anlamları inceleyen bir dalıdır.¹ Modern dönemde doğru anlamının imkânıyla ilgili olarak ortaya çıkan bir dilbilim dalı olan semantikle ilgili pek çok şey söylenmiş olmakla birlikte bu kavramın, üzerinde ittifak edilmiş bir tanımı yoktur. Semantik/anlam bilim, kendi içinde iyi entegre olmuş bir tek disiplin olmayıp net bir şekilde tanımı yapılmış bir dilbilim alanı da değildir. Henüz oluşum aşamasında bulunan semantik, bir bakıma insan bilgisinin tamamıyla ilişkilidir.²

Kur'ân'ın merkezi kavramlarından biri olan rab kavramının semantik alanıyla ilgili bir makale çalışması bulunmakla birlikte³ öne çıkarılacak farklı hususiyetler sebebiyle bu çalışma, kavramın Kur'ân'daki karşılığını ortaya koyması bakımından katkı sağlayacaktır. Zira bu çalışma Kur'ân'ın nüzûl sürecini dikkate alması, konuyu incelerken muhataplarının silik ve çelişkili rubûbiyet telakkilerine atıfla yeni bir zihniyet inşasına işaret etmesi, Kur'ân merkezli olması ve kavramla ilgili Kur'ân'daki odak kullanımları göstermeye çalışması, rab kavramının semantiğinde bulunan daha çok sayıda kavramı incelemesi ve ilgili kavramları daha geniş bir perspektifle ele alması gibi nitelikleri haizdir. Bu çalışmada öncelikle rab kavramı üzerinde durulacak ve akabinde Kur'ân'da bu kavramın semantik alanında bulunup Allah'ın insana, topluma, tarihe ve tabiata yönelik kesintisiz tasarruflarını açık bir biçimde yansıtan ve muhataplarının zihninde dinamik rubûbiyet algısını inşa eden merkezî bazı kavramlar ele alınacaktır. Bu kavramlar incelenirken Kur'an'ın canlı ve etkin bir rubûbiyet zihniyeti inşa sürecinde muhatapları üzerinde

¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar)* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1976), 1/72.

² Frank R. Palmer, *Semantik (Yeni Bir Anlambilim Projesi)*, çev. Ramazan Ertürk (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 184. Semantik alanındaki çalışmalarıyla bilinen Toshihiko Izutsu da semantiğin karmaşık bir alan olup konuya yabancı biri için onun neye benzediğine dair genel bir fikir sahibi olmanın bile son derece zor olduğuna işaret etmektedir. Ona göre bunun nedeni, büyük ölçüde semantiğin tam da etimolojisinin ifade ettiği gibi kelimenin en geniş anlamıyla "anlam" olgusuyla ilgili bir bilim dalı olmasıdır. Bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 32-33. Semantikle ilgili bu kısa açıklama ile yetinmek istiyoruz. Geniş bilgi için bk. Frank Robert Palmer, *Semantik*; Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

³ Aydın Temizer, "Kur'ân'da 'Rab' Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44, (2013/1), 39-66.

gerçekleştirmek istediği dönüşümler gösterilmeye çalışılacaktır.

1. RAB KAVRAMI

Rab (رَبّ) kelimesi sözlük anlamı olarak “mâlik, sahip, seyyid/efendi, yaratan, ıslah eden, işleri idare eden, yetiştiren/büyüten (terbiye eden), itaat edilen, tamamlayan” anlamlarına⁴ gelmektedir. Temel/kök anlam olarak “mâlik/egemen, sahip” anlamına gelen bu kelimenin Kur’ân terminolojisinde “Mahlûkatın sahibi olarak her şeyi egemenliği altında bulunduran Allah Teâlâ’nın varlık âlemi üzerinde kesintisiz tasarruflarda bulunması” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Rab kelimesinin cahiliye şiirlerinde yine aynı anlamlarda geçtiği görülmektedir. Örneğin Cezîme el-Ebraş’ın (ö. 268 [?]) bir şiirinde kelime “melik” ve “seyyid” anlamında geçmekte,⁵ el-Hısl b. Hâtim el-Hemdânî (ö. 538) de kelimeyi babasını överken “yetiştiren, büyüten” anlamında kullanmaktadır.⁶ Rab kelimesi aynı ‘adl kelimesinde olduğu gibi muhtevasında bulunan mübalağayı ifade etmek amacıyla, mastar olduğu halde ism-i fâil anlamında kullanılmakta ve rubûbiyete dâhil olan bütün anlamları karşılamış olmaktadır.⁷

Kur’ân’ın nüzûl sürecinde rab kelimesinin ağırlıklı olarak Mekki sûrelerde yer aldığı görülmektedir. Vahyin nüzûlünün ilk beş yılında Rab isminin 261 kez kullanılmasına mukabil aynı dönemde Allah ismi 89 kere zikredilmiştir. Kur’ân’da bu kelime 971 yerde⁸ zikredilmekte ve 965 yerde doğrudan Allah’a nispet edilmektedir. Rab kelimesi 886 yerde zamirlere, 82 yerde ise 21 farklı isme izafetle yer almış, 3 yerde de yine rubûbiyeti ifade etmek üzere izafetsiz olarak kullanılmıştır. Bunlardan beş yerde ulûhiyet ve rubûbiyet anlamı dışında “efendi/hükümdar” anlamında,⁹ bir yerde de Allah’ın dışında Rab aranmaması gerektiği bildirilirken geçmektedir.¹⁰ Ayrıca dört yerde çoğul olarak “erbab” şeklinde¹¹ zikredilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de rab kelimesiyle aynı kökten olup üç yerde geçen

⁴ Bk. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 2003), “rbb”, 2/86; Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed Abdunnaîm Hafâcî - Mahmûd Ferec Ukde (Kahire: ed-Dârü'l-Misriyye, ts.), “rbb”, 15/176-177; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1979), “rbb”, 2/381-382; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Davûdî (Dımaşk: Dârü'l-kalem; Beyrut, Dârü’s-şamiyye, 1412), “rbb”, 336.

⁵ “أَنَّ رَبَّ النَّاسِ كُلِّهِمْ عَزَّ رَبِّي الْكَافَّةَ الْغَاتِ” Bk. Âdil el-Füreycât, *eş-Şuarâu'l-câhiliyyüne'l-evâil* (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1994), 151.

⁶ “تَدَارَكُنِي رَأْفَةُ حَاتِمِ قَبِيْعَمِ الْمُرَيْبِ وَالْوَالِدُ” Bk. Doha dictionary, “رب ب” (Erişim, 10 Ocak 2021).

⁷ Bk. Ebü'l-Kasım Cârullah Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakâika gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vüçûhi't-te'vil* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1407, 1/10; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2005), 1/68.

⁸ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemu'l-müfehres lielfâzi'l-Kur’âni'l-Kerîm* (Kahire: Dârü'l-hadis, 2007), “rab”, 350-367.

⁹ Yûsuf 12/41, 42, 50; en-Nâziât 79/24.

¹⁰ el-En‘âm 6/164.

¹¹ Âl-i İmrân 3/64, 80; et-Tevbe 9/31; Yûsuf 12/39.

“rabbâniyyûn/rabbâniyyîn” kelimesi¹² ise, fa'lân vezninde sıfat-ı müşebbehe olan “rabbân” kelimesinin çoğulu ve sonu nispet yâ'lı olarak gelip “hikmet ehli gibi ilim sahibi olan, kendini ilimle terbiye eden kimse”¹³ anlamındadır ve Kur'ân'da Yahudi din bilginleri ve âlimlerini belirtmek için gelmiştir. Yine aynı kökten türeyip bir yerde geçen¹⁴ “ribbiyyûn” kelimesi de “binlerce insan, çok sayıda topluluk” manasına gelmekte olup¹⁵ Kur'ân'da Allah'ın emir ve yasaklarına uygun rabbânî bir hayat süren topluluklar için kullanılmıştır. Fiil formunda kullanımı bulunmayan rab kelimesine lafız ve mana bakımından yakın olan “رَبِّي” fiili ise Kur'ân'da 2 yerde karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

2. KUR'ÂN'DA RAB KAVRAMININ SEMANTİK ALANIYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Rab kavramının Kur'ânî semantik alanıyla ilgili olarak öncelikle, rubûbiyetin âfâkı ve enfüsü kuşatması¹⁷ ve mütekelimin “Rab” olmasından ötürü Kur'ân'ın bütününde varlığını hissettirdiğini belirtmek gerekir. Zira Kur'ân'da rubûbiyetin doğrudan veya dolaylı olarak temas etmediği herhangi bir alandan söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple rab kavramının semantik alanında bulunan ve Yüce Yaratıcıyı tavsif eden nitelikler, bütün evreni kuşatan bir muhtevaya sahiptir. Mamafih bu çalışmada makale sınırlarını aşmayacak şekilde Allah'ın varlık âlemine yönelik kesintisiz tasarruflarını açık bir biçimde yansıtan merkezî bazı kavramlar yakından incelenecektir.

Kâinat üzerinde her an tasarrufta bulunan ve bütün hayatı kapsayan bu dinamik, canlı rubûbiyet anlayışı ile Mekke müşriklerinin sahip oldukları Allah ve Rab telakkisi karşılaştırıldığında paganist Arapların ulûhiyet ve rubûbiyet telakkilerinin oldukça silik ve çelişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira cahiliye Arapları, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki Allah tasavvurunun da etkisiyle uzaklarda, dünyadan elini eteğini çekmiş, konuşmayan, hayata dokunmayan, yükseklerde, aşkın, kendisine ulaşılabilmesi ancak araçlarla mümkün olan bir Allah'a inanıyorlardı. Yine onlar Allah'ı gücü azalmış, ihtiyar, göklerde olan, uyuklayan, uyuyan bir varlık olarak düşündükleri için O'nun kendileriyle sağlıklı bir iletişimini de mümkün görmüyorlardı.¹⁸

¹² el-Mâide 5/44, 63; Âl-i İmrân 3/79.

¹³ Râgıb el-İsfahânî, “r-b-b”, 336.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/146.

¹⁵ Cevherî, *es-Sihah tâcû'l-luğa ve shâhi'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Muhammed Tamir (Kahire: Dârü'l-hadîs, 2009), “rbb”, 417.

¹⁶ İsrâ 17/24; Şuarâ 26/18. Her iki âyette r-b-v kökünden gelen kelime de terbiye anlamı bulunmakla birlikte kelime r-b-b kökünden değil farklı kökten türemiş olduğu için “rab” kelimesiyle aynı kapsamda değildir.

¹⁷ Fussilet 41/53.

¹⁸ Ömer Müftüoğlu, “Nüzûl Döneminde Putlar Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı (Arzın Ağırlıkları Örneği)”, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu*, ed. Mevlüt Güngör (İstanbul: İ.B.B. Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2011), 92-93. Bk. Remzi Kaya, “Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları”, *Kur'ân'ın*

2.1. Yaratan (الخالق)

Kuşku yok ki Rab olmanın en başta gelen hususiyeti yaratmadır. Zira Rab olmak yaratmayı gerektirir ve ancak yaratıcı olan Zat, varlık âlemine çıkardığı mahlûkat üzerinde tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Sözlükte temel anlam olarak h-l-k, takdîr etmek, bütün mahlûkatı hayır üzere düzenlemektir.¹⁹ Halk kelimesinin aslı “dosdoğru bir planlama” olup herhangi bir şeyi “bir aslı ve örneği olmaksızın yaratmak” demektir. Ayrıca “O, sizi bir tek nefisten yarattı.”²⁰ âyetinde olduğu gibi “bir şeyi bir şeyden yaratma” için de bu kelime kullanılmaktadır. Bu, Allah’ın mevcudiyeti olmayan bütün şeyleri icat etmesidir. Arap keliminde halk, bir örneği olmaksızın yoktan var etmektir. Her şeyi Allah yaratmıştır ve O, varlığa gelmeden önce bir örneği olmaksızın varlığı başlatandır.²¹

H-l-k kökü çeşitli türevleriyle birlikte Kur’ân’da 261 kez geçmektedir.²² İstisnalar dışında²³ hemen her yerde Allah’ın sonsuz kudretini ve yaratıcı vasfını ortaya koyar. Halk kavramı Allah ile evren arasındaki münasebeti yani ilâhî fiilleri ifade eden bir kavram olarak Kur’ân’da merkezi bir role sahiptir.²⁴ İlk nazil olan Alak sûresinin 1 ve 2. âyetleri başta olmak üzere bariz bir çoğunlukla Mekki sûrelerde yer alır.²⁵ Her şeyin Rabbi olan Allah’ın insanlığa gönderdiği son kelâmına “yaratıcı” sıfatına vurgu yaparak başlaması dikkat çekicidir. Her şeyin yaratıcısı olan Allah Teâlâ aynı zamanda yarattığı varlıkların mevcudiyetini devam ettiren ve sürekli yaratma halinde olandır (الخالق)²⁶ ve yaratıcıların en güzeldir²⁷ (أحسنُ الخالقين).²⁸

Kur’ân’da yaratmadan bahsedilen bazı âyetlerde keskin bir şekilde rubûbiyete vurgu yapılır: Yaratanla yaratamayan hiçbir zaman bir olmaz,²⁹

Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu, ed. Mevlüt Güngör (İstanbul: İ.B.B. Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2011), 123.

¹⁹ Halil b. Ahmed, “hlk”, 1/438; İbn Fâris, “hlk”, 2/381-382.

²⁰ en-Nisâ 4/1.

²¹ Râgib el-İsfahânî, “hlk”, 296; İbn Manzûr, “hlk”, 10/85; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcûl-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon (b.y.: Dârü'l-Hidâye, ts.), “hlk”, 25/251.

²² M. Fuâd Abdülbâkî, “hlk” 296-301.

²³ Hz. İsa’nın Allah’ın izniyle yaratmasını bildiren iki âyet (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110), “yalan söylemek/uydurmak” anlamında iki âyet (el-Ankebût 29/17; Sâd 38/7), “gelenek/ahlak” anlamında iki âyet (eş-Şuarâ 26/137; el-Kalem 68/4) ve “pay/nasip” anlamında dört âyet (el-Bakara 2/102, 200; Âl-i İmrân 3/77; et-Tevbe 9/69).

²⁴ Bekir Topaloğlu, “Hâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/303.

²⁵ Bu kelime Medeni sûrelerde sadece 35 civarında zikredilmektedir.

²⁶ el-Hicr 15/86; Yâsîn 36/81.

²⁷ Râgib el-İsfahânî bu ifadenin “takdîr edenlerin/planlama yapanların en güzeli” anlamında olduğunu söylemektedir. Yahut bu ibare müşriklerin inançları ve kanaatleri bağlamında olmak üzere “yaratıcıların en güzeli” demektir. Çünkü onlar Allah’ın dışında da yaratan varlıklar olduğuna inanıyorlardı. Yani her hâlükârda Allah en güzel yaratandır. Bk. Râgib el-İsfahânî, “hlk”, 296-297.

²⁸ el-Mü’minûn 23/14; es-Sâffât 37/125.

²⁹ en-Nahl 16/17.

Allah'ın dışında tapılanların hepsi bir araya gelseler yine de tek bir sinek dahi yaratamazlar.³⁰ Kâfirler Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan tanrılar edindiler.³¹ “İşte Allah'ın yarattıkları! Haydi, siz de Allah'ı bırakıp da yaptıklarınızın yarattığını bana gösterin! ...”,³² “...Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlara benzer mi göründü? ...”,³³ “Yoksa o inkârcılar bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yahut onlar mı yaratıcıdırlar?”.³⁴ Yaratma da emretme/yönetme de yalnızca O'na mahsustur.³⁵ Mademki gerçek Rab olan Allah'tan başka ilah yoktur ve O, her şeyin yaratıcısıdır; o halde kulluk da O'na yapılmalıdır.³⁶

Zikredilen âyetlerden hareketle Allah Teâlâ'nın ulûhiyet ve rubûbiyetin ancak kendisinin hakkı olduğunu öncelikle, yalnızca kendisinin “yaratıcı” olmasıyla irtibatlandığını söyleyebiliriz. Zira O'nun dışında kendisine kulluk edilenler, en küçük bir şey olan hurma çekirdeğinin zarına bile sahip değillerdir.³⁷ Rab ile Hâlik arasındaki güçlü ilişkiyi gösteren işaretlerden biri de Allah Teâlâ'nın Rab oluşu ile yaratıcı oluşunun aynı âyetlerde sıkça zikredilmesi³⁸ ve ayrıca “رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ (Her şeyin Rabbi)”³⁹ ile “خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ (Her şeyin yaratıcısı)”⁴⁰ ifadelerinde görüldüğü üzere Rab ile Hâlik kelimelerinin aynı biçimsel yapı içerisinde gelmiş olmasıdır.⁴¹

Kur'ân-ı Kerîm'deki yaratma ile -doğrudan veya dolaylı olarak- ilgili fiillere bakıldığında bu fiillerin çok geniş bir alana yayıldığı hemen fark edilecektir.⁴² Bu fiillerin çok ve çeşitli olması bir yandan yaratma mefhumunun önemini vurgularken diğer yandan da yaratmanın çeşitli yönlerini ve inceliklerini ortaya koyar. Bu da yaratmanın, ulûhiyete ve rububiyete layık olan varlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın yaratma sanatının yayıldığı alana baktığımızda da bunun bütün varlık alanlarını kuşattığını diğer bir ifadeyle vücut bulan her şeyin ancak O'nun tasarrufu ve yaratmasıyla varlık alanına çıktığını görüyoruz: Meleklerin ve cinlerin yaratılması, hayatın ve ölümün yaratılması, göklerin, yerin ve diğer cansızların yaratılması, canlıların ve bitkilerin yaratılması, hayvanların yaratılması ve nihayet eşref-i mahlûkat

³⁰ el-Hac 22/73.

³¹ el-Furkân 25/3.

³² Lokmân 31/11.

³³ er-Ra'd 13/16.

³⁴ et-Tûr 52/35.

³⁵ el-A'râf 7/54.

³⁶ el-En'âm 6/102.

³⁷ Fâtır 35/13.

³⁸ el-En'âm 6/102; el-A'râf 7/54; el-Mü'min 40/62 vd.

³⁹ el-En'âm 6/164.

⁴⁰ ez-Zümer 39/62.

⁴¹ Temizer, “Kur'ân'da ‘Rab’ Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, 55.

⁴² İlgili fiiller ve açıklamaları için bk. Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?* (İzmir: Nil Yayınları, 1994), 35-54.

olarak insanın yaratılması.⁴³

2.2. En Büyük Kerem Sahibi (الْكَرِيمُ) ve Rızık Veren (الرَّزَاقُ)

Kur'ân'ın ilk inen pasajı olan Alak sûresinin ilk beş âyetinde zikredilen rubûbiyete ait niteliklerden biri de O'nun en büyük kerem sahibi⁴⁴ olmasıdır. Allah Teâlâ vadettiğinde sözünü yerine getiren, verdiğinde umulandan fazlasını veren, inanç ayırt etmeksizin herkese bolca verendir. O, kendisine başvurup sığınan kimseyi boş çevirmez ve araçlara da ihtiyaç bırakmaz. İşte bu özelliklerin hepsini kendisinde toplayan kimse mutlak kerimdir ki O da Allah'tır.⁴⁵ Hiçbir cömert O'na denk olamaz. İkranda bulunma hususunda hiç kimse O'nunla eşit olamaz.⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de kırk yedi yerde geçen k-r-m kökünün⁴⁷ sadece altısı fiil formunda, diğerleri isim formunda olup istisnalar dışında genellikle çeşitli varlıklara sıfat olarak gelmiştir. Yirmi yedi yerde zikredilen “كَرِيمٌ” kelimesinin ise yalnızca iki tanesi ulûhiyet için kullanılmıştır.⁴⁸

Kâinatın Rabbi varlık alanına getirdiği mahlûkata nihaysiz keremiyle ihsanda bulunmuş ve onların maddî-manevî bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. İnsanoğlu bu hususta diğerlerinden ayrı bir mevkiye sahiptir. Çünkü ona birçok yönden ayrıcalık tanınmış, ikramda bulunulmuş ve o, yaratılanların birçoğundan üstün kılınmıştır.⁴⁹ Diğer taraftan Yüce Allah takdim ettiği bu nimetlerine karşılık olarak muhataplarından, tevhibi getiren elçilerinin çağrılarına uygun bir hayat sürmelerini isteyerek Kerîm Rabbe karşı aldanışta olanları uyarılmış⁵⁰ ve bu doğrultuda istikamet üzere yaşayan kullarını bir bağışlanma ve yine “kerîm” bir rızıkla müjdelemiştir.⁵¹

Allah'ın kullarına ihsanını ifade eden kelimelerden bir başkası olan r-z-k kökü ise “kimi zaman dünyevî yahut uhrevî bağış, kimi zaman pay/nasip, kimi zaman da mideye giden ve kendisiyle gıdalanılan şey” anlamına gelmektedir.⁵² Kur'ân-ı Kerîm'de r-z-k kökü isim ve fiil olarak farklı şekillerde 123 kez geçer⁵³ ve bütün kullanımlarında her şeyin Rabbi Allah'ın, yarattığı ve mâliki olduğu varlıkları doğrudan veya dolaylı olarak⁵⁴

⁴³ Bk. Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, 54-78.

⁴⁴ el-Alak 96/3.

⁴⁵ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty), 89.

⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Kitâbü'l-esmâ' ve's-sıfât*, thk. 'İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985), 1/103.

⁴⁷ M. Fuâd Abdülbâkî, “krm”, 706.

⁴⁸ en-Neml 27/40; el-İnfîtâr 82/6.

⁴⁹ el-İsrâ 17/70.

⁵⁰ el-İnfîtâr 82/6.

⁵¹ el-Enfâl 8/74; el-Hac 22/50; Sebe' 34/4; Yâsîn 36/11 vd.

⁵² Râgıb el-İsfahânî, “rzk”, 351.

⁵³ M. Fuâd Abdülbâkî, “rzk”, 382-384.

⁵⁴ en-Nisâ 4/5, 8.

rızıklandırmasını konu edinir. Allah'ın mahlûkata olan rızıkı maddî,⁵⁵ manevî,⁵⁶ dünyevî⁵⁷ ve uhrevî⁵⁸ olmak üzere çok geniş bir alana sahiptir. Kur'ân'da “الرَّزَاقِ” kelimesi müfred ism-i fâil olarak geçmemekle birlikte bir yerde “bolca ve karşılıksız veren” “الرَّزَاقِ”⁵⁹ ve beş yerde de “rızkı verenlerin en hayırlısı” “خَيْرُ الرَّازِقِينَ” şeklinde yer alır.⁶⁰ Aynı kökten gelmekle birlikte “الرَّزَاقِ” kelimesi “الرَّزَاقِ” ifadesinden farklı olarak “nimetlerinden art arda ve fazlasıyla faydalandıran” anlamına gelmektedir ve bu ifade yalnızca Allah için kullanılır.⁶¹

Mahlûkatın yaşaması ve varlığını devam ettirmesi için zaruri olan yeme-içme, beslenme gibi ihtiyaç duyduğu temel maddeleri karşılamak, Rab olmanın hususiyetlerindedir.⁶² Zira ancak rubûbiyete sahip olan bu rızıkları sağlayabilir. Bu sebeple müşriklerin Allah'ı bırakıp da kendilerine gökten ve yerden hiçbir rızık veremeyecek ve buna asla güçleri yetmeyecek şeylere tapmaları kınanır.⁶³ Çünkü onlar rızık hususunda hiçbir surette sebep olamazlar. Kur'ân'da müşriklere hitaben Allah'ın yaratan, rızık veren, öldüren ve diriltten olduğu vurgulandıktan sonra sorulur: “Peki sizin (Allah'a eş tuttuğunuz) ortaklarınız içinde bunlardan birini yapabilecek var mıdır?”⁶⁴ Başka bir âyette insanlara Allah'ın onlar üzerindeki nimetleri hatırlatıldıktan sonra yine şöyle sorulur: “Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mıdır?”⁶⁵ Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'a ait olmasın.⁶⁶ Allah insanlara verdiği rızıkı kesecek olsa onlara kim rızık verebilir?⁶⁷ Yine Allah Teâlâ kullarından kendisi için bir rızık beklemediğini yahut kendisini yedirmelerini istemediğini beyan ettikten sonra şüphesiz kendisinin bolca ve karşılıksız rızık veren olduğunu (الرَّزَاقِ) bildirmektedir.⁶⁸

2.3. Mülkün Sahibi ve Her Şeyi Egemenliği Altında Bulunduran (الْمَالِكِ)

Kur'ân'da rab kavramının merkezinde yer alan hususiyetlerden biri, O'nun bütün mülkün ve egemenliğin sahibi olmasıdır. Nitekim ilk dönem sözlük ve tefsirlerde rab kelimesine temel anlam olarak

⁵⁵ el-Bakara 2/172; el-Mâide 5/88; el-En'âm 6/142 vd.

⁵⁶ Hûd 11/88.

⁵⁷ el-İsrâ 17/70; en-Nahl 16/72; el-A'râf 7/160 vd.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/129; el-Enfâl 8/4; el-Mü'min 40/40 vd.

⁵⁹ ez-Zâriyât 51/58.

⁶⁰ el-Mâide 5/114; el-Hac 22/58; el-Mü'minün 23/72; Sebe' 34/39; el-Cuma 62/11.

⁶¹ Bekir Topaloğlu, “Rezzâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/47.

⁶² Hûd 11/6.

⁶³ en-Nahl 16/73.

⁶⁴ er-Rûm 30/40.

⁶⁵ Fâtır 35/3.

⁶⁶ Hûd 11/6; el-Ankebût 29/60.

⁶⁷ el-Mülk 67/21.

⁶⁸ ez-Zâriyât 51/57-58.

“mâlik/egemen/sahip” anlamı verilmiş, diğer anlamları daha sonra zikredilmiştir. Göklerde ve yerde her ne varsa hepsi Allah’ın mülkü olduğundan O, her şeyin Rabbi demektir. Çünkü O’nun dışında kendisine ibadet edilenler, göklerde ve yerde zerre ağırlığınca bir şeye⁶⁹ ve yine en küçük bir şey olan hurma çekirdeğinin zarına bile sahip değillerdir.⁷⁰ Bu yüzden, Rab olmak mâlik olmayı gerektirdiği için ancak mâlik olan gerçek Rab olabilir.

Sözlük anlamı olarak el-Melik: Mâlik, melîk demektir.⁷¹ Leys b. Muzaffer’e (ö. 187/803) göre el-Melik, Allah Teâlâ’dır. O, meliklerin meliki- dir. Mülk O’nundur ve O, din gününün mâliki, bütün yaratılmışların meliki, yani onların Rabbi ve mâlikidir.⁷² Melik aynı zamanda “cumhur üzerinde emretme ve yasaklama yetkisine sahip kimse” demektir ve insanlar düzleminde kullanılır. Bu yüzden “insanların meliki” denir ama “eşyaların meliki” denmez. Allah Teâlâ’nın din gününün meliki olması ise o gün bütün otorite ve hükümlerinin yalnızca O’na ait olmasındandır.⁷³ Allah zatında ve sıfatlarında hiçbir varlığa ihtiyacı olmayan, bilakis her varlığın kendisine muhtaç olduğu Yüce Zat’tır. Hiçbir varlık, hiçbir hususta; ne zatında, sıfatlarında, varlığında ve ne de bekasında O’ndan müstağni değildir. Bu sebeple mutlak anlamda el-Melik ancak Allah’tır.⁷⁴

M-l-k kökü farklı türevleriyle birlikte Kur’ân’da 118 kez geçmekle birlikte⁷⁵ çoğunlukla yaratılmışlarla ilgili bağlamlarda yer alır. On sekiz yerde ise doğrudan “göklerin ve yerin mülkünün Allah’a ait olduğunu” bildirir. Melik kelimesi Kur’ân’da kral/hükümdar anlamında da yer almakla beraber⁷⁶ bu kullanımlar izafidir; zira mutlak anlamda mülk, göklerin ve yerin sahibine aittir. Mutlak melik olarak Allah kendisinden başka ilah olmayan, değerli arşın Rabbidir⁷⁷ ve O, “mülkün maliki” sıfatıyla mülkü dilediğine verir ve dilediğinden alır.⁷⁸ Ayrıca O, “din gününün mâlikidir”,⁷⁹ sonsuz kudret sahibidir,⁸⁰ göklerin ve yerin mâliki olarak dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder,⁸¹ öldürür ve diriltir ve O, her şeye kâdirdir.⁸²

Kur’ân’da bâtil tanrıların acizlikleri sıralanırken sıkça zikredilen hususlardan biri, onların ne kendilerine ne de onlara tapanlara en küçük bir

⁶⁹ Sebe’ 34/22.

⁷⁰ Fâtır 35/13.

⁷¹ Halil b. Ahmed, “mlk”, 4/165.

⁷² İbn Manzûr, “mlk”, 10/491.

⁷³ Râgıb el-İsfahânî, “mlk”, 774.

⁷⁴ Gazzâlî, *el-Maksadü’l-esnâ*, 45.

⁷⁵ M. Fuâd Abdülbâkî “mlk”, 769-771.

⁷⁶ el-Bakara 2/246, 247; Yûsuf 12/43, 50, 54, 72, 76; el-Kehf 18/79.

⁷⁷ el-Mü’minûn 23/116.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/26.

⁷⁹ el-Fâtıha 1/4.

⁸⁰ el-Kamer 54/55.

⁸¹ el-Fetih 48/14.

⁸² el-Hadîd 57/2.

fayda yahut zarar verme gücüne sahip olmamalarıdır.⁸³ Buna karşılık birçok âyette göklerde ve yerde bulunan bütün varlıkların, kâinatın Rabbi Allah'ın mülkü olduğu ısrarla vurgulanır.⁸⁴ Öte yandan bu dünyada bütün varlıkların sahibi ve mâliki Allah olduğu gibi sûra üfürüldüğünde ve ahirette de bütün mevcûdat yine O'na aittir ve O'nun mülküdür.⁸⁵ Kur'ân'da üzerinde durulan hususlardan biri de göklerin, yerin ve içinde bulunan her şeyin mâliki olan Allah'a mülkünde hiçbir ortağının bulunmamasıdır.⁸⁶

Melik kelimesinin Arap dilindeki ilk ve aslî anlamının “kral/hükümdar” olduğu dikkate alınacak olursa bu kelimenin kullanımının ilk muhataplar nezdinde ne kadar etkili ve işlevsel olduğu da fark edilir. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da kendisinden “Melik” olarak söz etmesi, muhatap toplumun algısına göre O'nun sınırsız güç ve kudretini, iktidar ve egemenliğini etkili bir ifadeyle ortaya koyması anlamına gelmektedir.⁸⁷ Kur'ân'ın takdim ettiği bu her şeyi kuşatan Rab telakkisiyle birlikte yeni bir zihniyet inşa ediliyor ve böylece cahiliye Araplarının, putların sahip olduğuna inandıkları iktidar alanları ortadan kaldırılmış oluyordu.

2.4. Her Şeye Gücü Yeten (الْقَدِيرُ)

Kadîr kelimesi “hikmeti muktezâsınca, gerekli olandan ne bir eksik ne bir fazla olmak üzere dilediğini yapan” anlamına gelir. Bundan dolayı bu kelimenin Allah'tan başkası için kullanılması doğru olmaz. Kudret kelimesiyle insan nitelendirildiğinde bu, onun herhangi bir işi yapmaya güç yetirdiği anlamına gelirken bu kelime Allah için söz konusu olduğunda acziyeti O'ndan nefyetmek anlamında kullanılır.⁸⁸ Halîmî (ö. 403/1012), Esmâ-i Hüsnâ'dan el-Kadîr isminin tam bir kudreti ifade ettiğini, O'na hiçbir aczin erişmeyeceği anlamına geldiğini belirtmektedir.⁸⁹ Kadîr ve Kâdir, Allah'ın sıfatlarından olup O'nun her şeyi planlaması ve gerçekleştirmesidir.⁹⁰

K-d-r kökü Kur'ân'da çeşitli türevleriyle 132 yerde geçmekte⁹¹ olup 33 yerde doğrudan “Allah her şeye kâdirdir.” formuyla yer alır. 5 yerde ise hepsi de Mekkî sûrelerde olmak üzere azamet cem'i ile “قَادِرُونَ” “kâdirler” şeklinde Allah'ı niteler.⁹² Bu kullanımların yanı sıra yine âlemlerin Rabbinin sonsuz güç ve kudretini ifade etmek üzere birkaç farklı formda daha gelir.⁹³ Allah

⁸³ el-Mâide 5/76; en-Nahl 16/73; Tâhâ 20/89; el-Furkân 25/3 vd.

⁸⁴ el-Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/189; el-Mâide 5/17; el-A'râf 7/158 vd.

⁸⁵ el-En'âm 6/73; el-Hac 22/56; el-Furkân 25/26 vd.

⁸⁶ el-İsrâ 17/111; el-Furkân 25/2.

⁸⁷ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 263-265.

⁸⁸ Râğb el-İsfahânî, “kdr”, 657-658.

⁸⁹ Beyhakî, *Kitâbü'l-esmâ'*, 81.

⁹⁰ İbn Manzûr, “kdr”, 5/74.

⁹¹ M. Fuâd Abdülbâkî “kdr”, 646-647.

⁹² el-Mü'minûn 23/18, 95; el-Meâric 70/40; el-Mürselât 77/23; el-Kıyâmet 75/4.

⁹³ Bk. el-En'âm 6/37; el-Ahkâf 46/33; el-Kamer 54/42, 55; ez-Zuhuruf 43/42.

Teâlâ Kur'ân'da yeri geldikçe muhataplarına, onların sahip oldukları bâtil inançları tashih amacıyla uyarılarda bulunarak kudretini bildirmektedir. Örneğin insanın yaratılış serüvenini özetleyen birkaç âyetin ardından "*Biz ne güzel kudret sahibiyiz!*"⁹⁴ buyurmakta ve bir başka yerde ölümden sonra dirilmenin ve çürümüş kemiklerin bir araya getirilmesinin imkânsız olduğunu düşünen müşriklere "*Evet, bizim onların parmak uçlarına varıncaya kadar onları bir araya getirip toplamaya gücümüz yeter.*"⁹⁵ şeklinde seslenmektedir. Yine gökleri, yeri ve bütün varlıkları yaratmış olan Allah Teâlâ'nın elbette ki onların mislini yaratmaya ve ölüleri yeniden diriltmeye kâdir olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶

Allah Teâlâ Mekkeli müşriklere yeryüzünde gezip dolaşarak kendilerinden çok daha güçlü nice toplumların nasıl helak edildiklerini ve akıbetlerini görmelerini telkin etmekte, ardından da göklerde ve yerde bulunanlardan hiçbirinin Allah'ı aciz bırakamayacağını bildirmektedir.⁹⁷ Hal bu iken çok mala/servete sahip olduğu için kendisine hiç kimsenin güç yetiremeyeceğini zanneden insanın durumu manidardır.⁹⁸ Diğer taraftan Allah'ın kudretine karşılık müşriklerin taptıkları putlar, ne onlara tapanlara ne de kendilerine yardım etmeye güç yetiremezler.⁹⁹ Kendilerine kullukta buldukları ilahları, o müşriklere yardım edemezler; bilakis müşrikler o bâtil tanrılarına yardım için hazır kıta askerlerdir.¹⁰⁰ Yanı sıra onların Allah'ı bırakıp da taptıkları putların, onlara göklerden ve yerden hiçbir rızık vermeye de güçleri yetmez.¹⁰¹

2.5. Her Şeyi Bilen (الْعَلِيمُ) ve Her Şeyden Haberdar Olan (الْخَبِيرُ)

Rubûbiyete ait niteliklerden biri, Allah Teâlâ'nın her şeyi inceden inceye bilmesi ve her şeyden haberdar olmasıdır. Sözlük anlamı olarak ilim, "bir şeyi hakikatiyle idrak etmek" olup bu, iki şekilde olur. Birincisi, bir şeyin zatını/kendisini idrak etmek, diğeri ise bir şeyle ilgili olarak onda bir şeyin bulunduğu yahut bulunmadığına hükmetmektir. Allah'ın bir sıfatı olarak el-Âlim, "kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan" demektir.¹⁰² Halîmî bu ismin, yaratılmış olanların akılları yahut duyu organları vasıtasıyla bildikleri ya da hiç bilemedikleri şeyleri Allah Teâlâ'nın tam olarak idrak edip bilmesi anlamına geldiğini söylemektedir.¹⁰³

Kur'ân-ı Kerîm'de en çok kullanılan kelimelerden olan 'a-l-m kökü isim

⁹⁴ el-Mürselât 77/23.

⁹⁵ el-Kıyâmet 75/4.

⁹⁶ el-Ahkâf 46/33; el-İsrâ 17/99; Yâsîn 36/99; el-Kıyâmet 75/40; et-Târik 86/8.

⁹⁷ Fâtır 35/44.

⁹⁸ el-Beled 90/5.

⁹⁹ el-A'râf 7/192, 197; el-Enbiyâ 21/43.

¹⁰⁰ Yâsîn 36/75.

¹⁰¹ en-Nahl 16/73.

¹⁰² Râgıb el-İsfahânî, "alm", 580-581.

¹⁰³ Beyhakî, *Kitâbü'l-esmâ'*, 88.

ve fiil olarak farklı formlarıyla birlikte 850'den fazla yerde geçmektedir.¹⁰⁴ Kur'ân'da göklerin ve yerin Rabbinin her şeyi bildiğine dair vurgu çeşitli kullanımlarla pekiştirilmiştir: On dört yerde “Allah gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir”¹⁰⁵ ibaresiyle hiçbir şeyin O'na gizli kalmayacağı bildirilmiştir. “...Allah bilir, siz bilmezsiniz.” ifadesi beş yerde¹⁰⁶ karşımıza çıkmakta, Yüce Yaratıcı'nın “gaybı ve şهادeti bilen” olduğu on kez zikredilmektedir.¹⁰⁷ “Allah her şeyi bilendir.” vurgusu yirmi yerde geçmekte¹⁰⁸ olup mübalağalı ism-i fâil kalıbında, Allah'ın bütün gaybları en ince ayrıntısıyla bildiği ibaresi (عَلَّمَ الْعُيُوبَ) dört kez yer almaktadır.¹⁰⁹ Allah'ın sadece söylenenleri ve yapılanları değil, aynı zamanda “gönüllerde olanı da bildiği” vurgusu ise on iki kez tekrarlanmaktadır.¹¹⁰ ‘A-l-m kelimesi iki âyette azamet cem'i sigasıyla,¹¹¹ kırk yedi yerde ise ism-i tafdil kalıbında gelerek yaratılanların değil “Allah'ın en iyi bildiğini” ifade etmektedir.¹¹²

Evrendeki hiçbir şeyin O'na gizli kalmaması da Allah Teâlâ'nın rubûbiyetinin işaretlerinden biridir. Zira O, gaybın anahtarlarının yegâne sahibi olup göklerde ve yerde bütün olup-bitenleri bilendir. Yere düşen bir yaprak, yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru ne varsa hepsi O'nun bilgisi dâhilindedir.¹¹³ Kıyametin ne zaman kopacağını bilgisi yalnızca Allah'ın katında olup Hz. Peygamber dâhil bu bilgi kimseye verilmemiştir.¹¹⁴ Allah Teâlâ fısıltıyla konuşulanları bildiği gibi¹¹⁵ gizliyi ve ondan daha gizli olanı,¹¹⁶ gözlerin çaktırmadan bakışını ve kalplerin gizlediğini de bilir.¹¹⁷ Yine O, kullarının yapmakta oldukları şeyleri bilen,¹¹⁸ yanı sıra şükredenleri, zalimleri, yolundan sapanları, hidayet üzere olanları, müfsitleri en iyi bilendir.¹¹⁹

Allah'ın rubûbiyetinin gereklerinden biri de O'nun her şeyden haberdar olmasıdır. H-b-r kökü, bilinen şeyleri haber yoluyla öğrenmek anlamında olup “Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” ifadesindeki “habîr” kelimesi “amellerinizin ne durumda olduğunu bilir”, yani “işlerinizin içyüzünü bilir.” anlamına gelmektedir.¹²⁰ el-Habîr aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biri

¹⁰⁴ M. Fuâd Abdülbâkî, “alm”, 576-591.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/77; el-Mâide 5/99; el-En'âm 6/3; Hûd 11/5 vd.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/216, 232; en-Nahl 16/74; en-Nûr 24/19; Âl-i İmrân 3/66.

¹⁰⁷ el-En'âm 6/73; et-Tevbe 9/94, 105; er-Ra'd 13/9 vd.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/29, 231, 282; en-Nisâ 4/176; el-Mâide 5/97 vd.

¹⁰⁹ el-Mâide 5/109, 116; et-Tevbe 9/78; Sebe' 34/48.

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/119, 154; el-Mâide 5/7; el-Enfâl 8/43 vd.

¹¹¹ el-Enbiyâ 21/51, 81.

¹¹² Âl-i İmrân 3/167; en-Nisâ 4/45; el-En'âm 6/53, 58; Yûnus 10/40 vd.

¹¹³ el-En'âm 6/59.

¹¹⁴ el-A'râf 7/187.

¹¹⁵ et-Tevbe 9/78.

¹¹⁶ Tâhâ 20/7.

¹¹⁷ el-Mü'min 40/19.

¹¹⁸ el-Bakara 2/283; Yûnus 10/36; Yûsuf 12/19; en-Nûr 24/28 vd.

¹¹⁹ el-En'âm 6/53, 58; en-Nahl 16/125; Yûnus 10/40 vd.

¹²⁰ Râğb el-İsfahânî, “hbr”, 273.

olup O'nun, geçmişte olmuş ve şimdi olan şeyleri bilmesidir.¹²¹ Allah Teâlâ en gizli şeylerden bile haberdar olup kendisine hiçbir şey gizli kalmayandır. Varlık dünyasında cereyan eden her şey, hareket eden yahut hareketsiz her bir zerre, endişeli yahut mutmain her bir nefis, mutlaka O'nun bilgisi dâhilindedir.¹²²

H-b-r kökü Kur'ân'da elli iki yerde ve hepsi de isim formunda geçmektedir. Bu kullanımlar içerisinde en fazla tekrarlananı yirmi üç kez yer alan *"Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."* ifadesidir.¹²³ Bu kelimenin tek başına değil de Esmâ-i Hüsnâ'dan başka bir isimle birlikte zikredilmesi dikkat çeken bir husustur. Bu çerçevede beş yerde yaratıcının "en ince ayrıntısına varıncaya değin her şeyden haberdar" olduğunu bildiren "الْأَطِيفُ" ismiyle,¹²⁴ beş yerde haberdar olmayla ilişkili "her şeyi gören" "الْبَصِيرُ" ismiyle,¹²⁵ dört yerde "her şeyi inceden inceye bilen" "الْعَلِيمُ" ismiyle¹²⁶ ve yine dört yerde "her işi ve sözü yerli yerinde olan (الْحَكِيمُ)" ismiyle birlikte zikredilmiştir.¹²⁷ Yüce Allah varlığa getirdiği kullarının üzerinde hâkimiyet sahibi, her işi ve sözü yerli yerinde ve her şeyden haberdar olandır.¹²⁸ O, kullarının bütün amellerinin karşılığını tastamam verecektir; zira O, onların bütün yapıp etmelerinden haberdardır.¹²⁹ Yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olup bir kayanın içinde yahut göklerde veya yerin derinliklerinde de olsa Allah, onu çıkarıp getirecek ve karşılığını verecektir.¹³⁰

Müşriklerin tapmakta oldukları putlar ise kendilerine dua edilse bile onu işitemezler. İştmiş olsalar dahi duaya icabet edemez ve kıyamet günü de ortak koşduklarını inkâr ederler. İşte mutlaka gerçekleşecek olan bu şeyleri, her şeyden haberdar olan yaratıcı gibi hiç kimse haber veremez.¹³¹ Bu yüzden herkes ahiret için ne hazırladığına bakmalı ve kulların yaptığından hakkıyla haberi olan Âlemlerin Rabbine karşı sorumluluğunun bilincinde olmalıdır.¹³² Yaratan elbette ki bilir, çünkü O her şeyi inceden inceye bilen ve her şeyden haberdar olandır.¹³³ *"...Kulların günahlarından haberdar ve onları gören olarak Rabbin yeterlidir."*¹³⁴

¹²¹ İbn Manzûr, "hbr", 4/226.

¹²² Gazzâlî, el-Maksadü'l-esnâ, 76.

¹²³ el-Bakara 2/234, 271; Âl-i İmrân 3/153, 180; et-Tevbe 9/16 vd.

¹²⁴ el-En'âm 6/103; el-Hac 22/63; Lokmân 31/16; el-Mülk 67/14; el-Ahzâb 33/34.

¹²⁵ Fâtır 35/31; eş-Şûrâ 42/27; el-İsrâ 17/17, 30, 96.

¹²⁶ Lokmân 31/34; el-Hucurât 49/13; et-Tahrîm 66/3; en-Nisâ 4/35.

¹²⁷ el-En'âm 6/18, 73; Hüd 11/1; Sebe' 34/1.

¹²⁸ el-En'âm 6/18.

¹²⁹ Hüd 11/111.

¹³⁰ Lokmân 31/16.

¹³¹ Fâtır 35/14.

¹³² el-Haşr 59/18.

¹³³ el-Mülk 67/14.

¹³⁴ el-İsrâ 17/17; el-Furkân 25/58.

2.6. Hidayete Erdiren (الْهَادِي)

Âlemlerin Rabbi Allah'ın, çağrısına icabet eden kimseleri esenlik yollarına ulaştırması ve karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için onlara yol göstermesi, O'nun büyük bir lütfudur.¹³⁵ Yüce Allah, yaratan olarak vücuda getirdiği varlıkları başıboş ve rehbersiz bırakmamış, onları kendi hallerine terk etmemiş, başta elçisi olmak üzere¹³⁶ bütün insanlara varlığın anlamını ve sırât-ı müstakîmi göstermiştir.¹³⁷ H-d-y kökü Kur'ân'da isim ve fiil formunda çeşitli türevleriyle birlikte 316 yerde zikredilmekte¹³⁸ olup istisnalar hariç genellikle ulûhiyet için gelmiştir. En çok kullanılan kalıbı ise 79 kez gelmiş olan "الْهَادِي-هُدَى" şeklindedir.

Hidayete erdirmek rububiyetin bariz göstergelerinden biri olduğu için Hz. Mûsâ kendisine "Sizin Rabbiniz kimdir?" diye soran Firavun'a şöyle cevap vermiştir: *"Bizim Rabbimiz yarattığı her şeye yaratılış özelliklerini veren, sonra da ona yolunu gösteren/hidayet edendir"*.¹³⁹ Hz. İbrâhim de babasına ve kavmine, kendisinin onların tapmakta olduklarından uzak olduğunu ve ancak kendisini yaratan ve yol gösterene kullukta bulunduğunu söylemiştir.¹⁴⁰ Öte yandan Allah'ın elçisi dâhil olmak üzere hiç kimse hidayet bulmasını arzu ettiği kimselerin hidayetine muktedir değildir¹⁴¹ ve Allah'ın doğru yoldan saptırdığı kişiyi hidayete erdirecek kimse de yoktur.¹⁴² Allah Teâlâ'nın, "yarattığı akıl ve şuur sahibi olmayan varlıklara yollarını göstermesi ve onları yaratılışlarına uygun olan şeye ulaştırması" anlamındaki hidayet (هُدَى) ise Kur'ân'da iki yerde geçmektedir.¹⁴³

Hz. İbrâhim kavmine tebliğde bulunurken onlara taptıkları putların anlamsızlığını ifade etmek için önce kendilerine kullukta buldukları ilahlarının duaları işitmekten, fayda yahut zarar vermekten aciz olduklarını vurgulamış ardından da kendisinin ibadet ettiği âlemlerin Rabbinin bazı sıfatlarını zikretmiştir: *"Beni yaratan ve doğru yola erdiren O'dur. Beni yediren de içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana ancak O şifa verir. Beni öldürecek ve sonra diriltecek olan da O'dur."*¹⁴⁴ Burada sıralanan niteliklerin ikincisi, Allah Teâlâ'nın "doğru yolu göstermesi/doğru yola iletmesi" olup bu sıfat ancak rubûbiyete layık olana has bir durumdur. Ancak Rab olan insanlara doğru yolu göstermeye ve onları doğru yola iletmeye kâdirdir: *"Onlara de ki: 'Sizin Allah'a ortak koştuklarınız içerisinde sizi hakikate*

¹³⁵ el-Mâide 5/16.

¹³⁶ ed-Duhâ 93/7.

¹³⁷ el-A'lâ 87/3; el-En'âm 6/161; el-İsrâ 17/9; ez-Zümer 39/23 vd.

¹³⁸ M. Fuâd Abdülbâkî, "hdy", 823-827.

¹³⁹ Tâhâ 20/50.

¹⁴⁰ ez-Zuhruf 43/27.

¹⁴¹ el-Kasas 28/56; en-Nahl 16/37.

¹⁴² el-Kehf 18/17; er-Rûm 30/29.

¹⁴³ Tâhâ 20/50; el-A'lâ 87/3.

¹⁴⁴ eş-Şuarâ 26/78-81.

ulaştırabilecek kimse var mıdır?’ De ki: ‘Yalnızca Allah hakka ulaştırır.’ Öyleyse hakka ulaştıran mı kendisine tâbi olunmaya daha layıktır yoksa hidayete erdirilmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan kimse mi? O halde size ne oluyor? Nasıl hükmediyorsunuz?’¹⁴⁵ Böylece müşriklerin vicdanlarına seslenilmek suretiyle onların Allah’ı bırakıp da kullukta buldukları varlıkların doğru yolu bulmaktan ve göstermekten aciz oldukları etkili bir şekilde bildirilmektedir.

2.7. Dirilten (المُخِي) ve Öldüren (الْمُمِيتُ)

Diriltmek, yaratmak gibi mutlak kudret sahibi Rabbin hususiyetidir. Bu açıdan Kur’ân’da birçok âyette yaratma ile diriltmenin aynı bağlamda zikredildiği görülür.¹⁴⁶ Yine bazı âyetlerde göklerin ve yerin mülkünün Allah’a ait olduğu belirtildikten sonra O’nun dirilten ve öldüren olduğuna vurgu yapılmak suretiyle, rubûbiyetin niteliklerinden olan mâlik olmak ile diriltmek arasında irtibat kurulur.¹⁴⁷ Öte yandan müşrikler de gökten su indirip ölümünden sonra yeryüzünü diriltenin Allah olduğunu ikrar etmekle birlikte¹⁴⁸ Kur’ân-ı Kerîm’deki ilgili âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla onlar, en azından kahir ekseriyetle, ölümden sonra yeniden diriltilmeyi inkâr ettikleri için sürekli uyarılmış ve azap ile tehdit edilmişlerdir.¹⁴⁹

H-y-y kökü Kur’ân’da çeşitli türevleriyle birlikte 189 yerde geçmektedir.¹⁵⁰ el-Hayy, Allah Teâlâ’nın bir sıfatı olarak daimî hayatın O’na mahsus olduğunu ifade eder. Yani Allah öyle bâkidir ki O’nun ne öncesi için bir zaman ne de sonrası için bir süre yoktur.¹⁵¹ Bu kelime if’âl babı kalıbında Allah’ın gökten indirdiği su ile ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesi,¹⁵² ölümlerinden sonra insanları diriltmesi,¹⁵³ kalbin Allah’ın hidayetiyle dirilmesi¹⁵⁴ ve Allah’ın rızasına uygun davranışlarda bulunan kimselere hoş bir hayat yaşatılması¹⁵⁵ gibi çeşitli bağlamlarda kullanılır. Kur’ân’da diriltmek fiili birçok yerde de diriden ölüyü, ölüden diriye çıkarmak şeklinde ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Hz. İbrâhim kendisine mülk ve saltanat verildiği için şımaran ve Rabbi konusunda kendisiyle tartışan Nemrut’a *“Benim Rabbim diriltir ve öldürür.”* diyerek söze başlamıştı.¹⁵⁷ O, putperest kavmine Rabbi

¹⁴⁵ Yûnus 10/35.

¹⁴⁶ Bk. Yâsîn 36/78-79; el-Mü’min 40/68; el-Ahkâf 46/33; er-Rûm 30/40 vd.

¹⁴⁷ et-Tevbe 9/116; el-Hadîd 57/2.

¹⁴⁸ Yûnus 10/31; el-Ankebût 29/63.

¹⁴⁹ el-En’âm 6/29; en-Nahl 16/38; el-İsrâ 17/50-51; el-Mü’minûn 23/37 vd.

¹⁵⁰ M. Fuâd Abdülbâkî, “hyy”, 273-277.

¹⁵¹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 1422/2001), 4/527.

¹⁵² el-Bakara 2/164; en-Nahl 16/65 vd.

¹⁵³ en-Necm 53/44; el-Hac 22/66 vd.

¹⁵⁴ el-Enfâl 8/24.

¹⁵⁵ en-Nahl 16/97.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/27; el-En’âm 6/95; Yûnus 10/31; er-Rûm 30/19 vd.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/258.

Allah'ı tanıtırken de “Beni öldürecek ve sonra diriltecek olan O’dur.”¹⁵⁸ diyerek rubûbiyetin gereklerinden olan diriltmeye dikkatlerini çekmek istemiştir. Kur’ân’da iki yerde de Allah’ın kudretini gösteren birtakım örnekler sıralandıktan sonra “...İşte bunları yapan, ölüleri diriltmeye de kâdir değil midir?”¹⁵⁹ diye sorularak akıllar harekete geçirilmek istenir.

Ulûhiyet ve rubûbiyetin özelliklerinden biri de vücuda getirilen şeylerin varlıklarına son verilmesi, yani öldürülmesidir. Kur’ân’da m-v-t kökü ile ifade edilen bu durum, isim ve fiil formunda farklı şekillerde 164 yerde geçer.¹⁶⁰ Ölümsüzlük ulûhiyetin şanından olup ancak ezeli olan (الْأَزَلِ) ebedi (الْأَبَدِ) olabilir. Her zaman var olmak, sürekli diri olana (الْحَيِّ) mahsustur.¹⁶¹ Allah Teâlâ her daim diri olan ve aynı zamanda hayat verendir. O’nun dışındaki bütün varlıklar yaratılmışlığın tabii bir neticesi olarak fenâ bulmaya mahkûmdur.¹⁶² Allah Teâlâ hiç kimseye ebediyet vermemiştir; hayat bulan her nefis ölümlüdür.¹⁶³ İnsan her nerede olursa olsun, en muhkem yerlerde dahi olsa, ölüm kendisini yakalayacak¹⁶⁴ ve o, kendisinden kaçmakta olduğu ölümlüyle yüzleşecek,¹⁶⁵ hiçbir şey ölümün önüne geçemeyecektir.¹⁶⁶ Ancak insanın ölümü de yine O’nun izni ve ilkesine bağlıdır; O’nun iradesi dışında hayat imkân dâhilinde olmadığı gibi ölüm de mümkün değildir.¹⁶⁷ Zira öldüren de diriltten de ancak Allah’tır.¹⁶⁸

Müşriklerin Allah’ın dışında kendilerine kullukta buldukları varlıklar ise hiçbir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine dahi bir fayda sağlayamayan bâtil tanrılar oldukları gibi onlar, aynı zamanda öldürmeye ve diriltmeye de mâlik değillerdir.¹⁶⁹ Böylece Kur’ân’la gelen yeni zihniyetle birlikte hayatın başlangıcı da sonu da -hiçbir boşluk bırakılmaksızın- doğrudan rubûbiyet ile irtibatlandırılmış olmaktadır.

2.8. Kendisine İbadet Edilen (الْإِلَهَ)

Kur’ân’da rab kelimesi ile aynı bağlamda yer alan anahtar kavramlardan biri de ibadet kavramıdır. Sözlükte ibadet kelimesi temel anlam olarak “itaat etmek” manasında olup ittifakla bu, yalnızca Allah’a yapılan kulluk için kullanılır. Kölenin efendisine yaptığı hizmet ve itaat için ise “hademe mevlâhu” denir. Aynı kökten gelen teabbüd ve ubûdiyet kelimeleri de

¹⁵⁸ eş-Şuarâ 26/81.

¹⁵⁹ el-Ahkâf 46/33; el-Kiyâmet 75/40.

¹⁶⁰ M. Fuâd Abdülbâkî, “mvt”, 774-776.

¹⁶¹ el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; Tâhâ 20/111; el-Furkân 25/58; el-Mü’min 40/65.

¹⁶² er-Rahmân 55/27; el-Kasas 28/88.

¹⁶³ Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/34-35; el-Ankebût 29/57.

¹⁶⁴ en-Nisâ 4/78.

¹⁶⁵ el-Cuma 62/8.

¹⁶⁶ el-Vâkıa 56/60.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/145.

¹⁶⁸ el-Bakara 2/258; el-A’râf 7/158; el-Mü’minûn 23/80; en-Necm 53/40 vd.

¹⁶⁹ el-Furkân 25/3.

“isteyerek boyun eğmek”, “tapınmak”, “alçak gönüllülük”, “ibadet etmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁰ Kendisine içtenlik ve alçakgönüllülükle kullukta bulunulmaya layık olan tek varlık, rubûbiyet sıfatlarına sahip olan Allah Teâlâ’dır. İlah kavramı mabudu en güçlü şekilde vurgulayan kavramlardan biridir ve kelime-i tevhidde geçen bu isim Müslümanlar arasında genellikle ma’bud manasına alınmıştır.¹⁷¹ Kulun, Rabbinin rızasına muvafık olan bütün duygu, düşünce ve davranışlarını kapsayan ibadet, esasen hayatı Allah’ın rehberliğinde yaşamaktır.

Kur’ân’da ‘a-b-d kökü yaklaşık olarak aynı eşitlikte isim ve fiil olarak farklı türevleriyle 275 yerde geçmektedir¹⁷² ve bu kullanımların büyük ekseriyeti Mekkî döneme aittir. Bu kelimenin özellikle fiil formunda geldiği yerlerde aynı âyet içinde gerek doğrudan Rab ismiyle gerekse de rab kavramının semantiğinde bulunan yaratma, öldürme, iştirme, görme, rızık verme vb. kavramlarla birlikte çok sayıda âyette yer alması dikkat çekicidir. Rab kavramının henüz teşekkül sürecinde ibadetle ilişkisinin bu denli güçlü bir vurgu ile zikredilmesi, bir yandan Rabbin kâinatın varlık sebebi ve mâliki olarak kendisine içtenlikle kullukta bulunulması gerektiğini ihsas ederken bir yandan da ibadetin ancak Rab olana yapılmasının lüzumuna işaret etmektedir.

Allah Teâlâ göklerin, yerin ve aralarında bulunan her şeyin Rabbi olarak yarattığı, yaşattığı ve bütün ihtiyaçlarını karşıladığı kullarından kendisine gönülden, tam bir teslimiyetle ibadet etmelerini istemekte¹⁷³ ve tevhidin bir gereği olarak ibadetin yalnızca kendisine yapılmasını emretmektedir.¹⁷⁴ İbadete layık olan, Mekke’nin ve Kâbe’nin Rabbidir¹⁷⁵ ve kulun Rabbine olan itaati ölüm gelinceye dek devam edecek olan bir süreçtir.¹⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de kimi zaman da Allah, muhataplarına doğrudan seslenmek suretiyle “...Ben sizin Rabbinizim! Öyleyse yalnızca bana ibadet edin.”¹⁷⁷ buyurmaktadır. Kur’ân’da bir üslup özelliği olarak bazı âyetlerde de Rab ismi doğrudan zikredilmeksizin yalnızca Rabbe mahsus olan yaratma, öldürme, rızıklandırma, her şeyi iştirme, görme vb. birtakım hususiyetler belirtilmek suretiyle ancak bu özelliklere sahip zatın ma’bud olabileceği vurgulanmakta ve bu nitelikleri haiz olmayan bâtil tanrılara kullukta bulunmak kınanmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁰ İbn Manzûr, “‘abd”, 3/270-278.

¹⁷¹ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/478.

¹⁷² M. Fuâd Abdülbâkî, “‘abd”, 541-546.

¹⁷³ Meryem 19/65; Bakara 2/21; Hac 22/77.

¹⁷⁴ el-İsrâ 17/23; Âl-i İmrân 3/64; el-Mâide 5/72; el-Mü’min 40/66; el-Kâfirün 109/1-6 vd.

¹⁷⁵ en-Neml 27/91; Kureyş 106/3.

¹⁷⁶ el-Hicr 15/99.

¹⁷⁷ el-Enbiyâ 21/92; el-Ankebût 29/56.

¹⁷⁸ Yâsin 36/22; Yûnus 10/104; el-Ankebût 29/17; en-Nahl 16/73; Meryem 19/42 vd.

2.9. Kuluna Yakın Olan (قَرِيبٌ) ve Duaya İcabet Eden (مَجِيبُ الدَّعَاءِ)

Öncelikle belirtmek gerekir ki Allah'a yakınlıktan maksat, kulun Rabbinin kendisine yakın oluşunun farkında olmasıdır. Zira Allah kuluna zaten her daim yakın olmandır. Ayrıca bu yakınlık, tabii olarak, ruhanî/manevî yakınlık olup Allah'a bedenî bir yakınlıktan söz etmek mümkün değildir.¹⁷⁹ Yakınlık ifade eden k-r-b kökü Kur'ân'da isim ve fiil formunda doksan altı yerde geçmektedir.¹⁸⁰ Allah'ın yakın oluşunu "doğrudan" ifade eden bu kelimenin beş kullanımından dört tanesinin Mekki olması dikkat çekicidir.¹⁸¹ Kur'ân'da bu kelime mekân, zaman, nispet, saygınlık/itibar, gözetme, koruma ve kudret anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁸² Halîmî bu yakınlığı kul ile Allah arasında, kulunun duasını işitemeyeceği veya kul her ne yaparsa durumunun O'na gizli kalacağı hiçbir mesafenin bulunmaması olarak ifade etmektedir.¹⁸³

Bilindiği üzere cahiliye Arapları Allah'ın varlığına inanmakla birlikte O'nun yanı sıra asıl putlarına kullukta bulunuyor ve bütün ihtiyaçlarının onlar tarafından karşılandığına inanıyorlardı. Müşriklere dini Allah'a has kılarak yalnızca O'na ibadet etmeleri gerektiği söylendiğinde ise onlar, putlara tapma gerekçeleri olarak "Biz yalnız bizi Allah'a yaklaştırmaları için onlara kullukta bulunuyoruz." diyorlardı.¹⁸⁴ Onlar Allah'ı çok uzaklarda, olan bitenden ve kendilerinden habersiz tasavvur ettikleri için putları Allah ile kendi aralarında aracı kabul ediyorlardı. Âlemlerin Rabbi onların zihinlerindeki bâtil telakkilerin aksine insanın yaratıcısı olarak ona şah damarından daha yakın olup nefsinin ona fısıldadıklarını bilendir.¹⁸⁵ O kendisini soran kullarına cevaben onlara yakın olduğunu¹⁸⁶ ve ölüm esnasında, ölen kişiye kendisinin herkesten daha yakın bulunduğunu bildirmektedir.¹⁸⁷ Öte yandan müşrik Araplara Hz. Sâlih'in dilinden de mesaj iletilmekte, onlara Allah'a ibadet etmeleri, O'ndan başka ilah bulunmadığı, kendilerini yaratan Rabden bağışlanma dilemeleri söylenerek O'nun yakın ve dualara karşılık veren olduğuna vurguda bulunulmaktadır.¹⁸⁸

Rubûbiyete has niteliklerden biri de kendisine yapılan duayı işiterek ona karşılık vermektir. Allah Teâlâ'ya mahsus bu özellik Kur'ân'da önemli bir yere sahip olup çeşitli vesilelerle vurgulanmaktadır. Kur'ân'da isim ve fiil

¹⁷⁹ Râgıb el-İsfahânî, "krb", 664-665.

¹⁸⁰ M. Fuâd Abdülbâkî, "krb", 650-651.

¹⁸¹ el-Bakara 2/186; Hûd 11/61; Sebe' 34/50, Kâf 50/16, el-Vâkıa 56/85.

¹⁸² Râgıb el-İsfahânî, "krb", 663.

¹⁸³ Beyhakî, Kitâbü'l-esmâ', 80.

¹⁸⁴ ez-Zümer 39/3.

¹⁸⁵ Kâf 50/16.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/186.

¹⁸⁷ el-Vâkıa 56/85.

¹⁸⁸ Hûd 11/61.

olarak 210 yerde geçen d-'a-v kökü farklı formlarda gelmektedir.¹⁸⁹ Allah'ın "kullarına icabet eden (مُجِيبٌ)" sıfatı ise bir yerde müfred,¹⁹⁰ bir yerde de azamet cem'i olarak (الْمُجِيبُونَ) geçmektedir.¹⁹¹ İnsan gücü, kudreti sınırlı ve zayıf yaratılmış bir varlık olarak üstesinden gelmekte aciz kaldığı durumlarda, tabii olarak, kendisinden daha güçlü olduğuna inandığı varlıklara sığınır ve onlardan yardım ister. Müşrik Araplarda olduğu gibi kimi insanlar kendileri gibi¹⁹² hatta kendilerinden daha aciz varlıklara¹⁹³ yönelir ve onlardan medet umarlar.¹⁹⁴ Ne var ki bu bâtil tanrılar yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olup kendilerine dahi fayda yahut zarar verme kudretinden uzaktır.¹⁹⁵

İnsan, üzerine Allah'ın azabı yahut kıyamet gelecek olsa diğer tanrılarını unuttur da yalnız Allah'a yalvarıp yakarır. O da dilerse kendisine dua edenin çağrısına icabet eder.¹⁹⁶ Onlar dağlar gibi dalgalar kendilerini kuşattığı zaman ihlasla sadece Allah'a yalvarırlar.¹⁹⁷ İşte böylesine kritik durumlarda diğer ilahları kaybolur gider de yalnız Allah kalır.¹⁹⁸ Onlar gizli gizli, içten yalvardıklarında karanın ve denizin karanlıklarından onları Allah'tan başka kim kurtarabilir?¹⁹⁹ Kaldı ki ilahları kendilerine yapılan duadan gafil olup²⁰⁰ işitseler bile duaya karşılık verme gücünden mahrumdurlar.²⁰¹ Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendilerine icabet edemeyecek olanlara yalvarandan daha sapkın kim olabilir?²⁰² Onların durumu, ağzına su gelsin diye iki avucunu suya uzatanın boşuna beklemesi gibidir. İşte onların duası her zaman böyle sonuçsuzdur.²⁰³ Öte yandan bâtil tanrılar dünyada iken kendilerine yapılan duaları karşılıksız bıraktıkları gibi mahşer günü Allah'ın huzurunda da kendilerine yalvaranlara icabet edemeyecek²⁰⁴ ve Allah'ı bırakıp onlara yalvaranlar da zalimlerden olup azaba uğramaktan kurtulamayacaklardır.²⁰⁵

İnsanlar bir sıkıntıya düştüklerinde, her surette hemen Rablerine yalvarıp yakarırlar. Allah onların darlıklarını giderdiğinde ise O'nu hemen

¹⁸⁹ M. Fuâd Abdülbâkî, "d'av", 316-320.

¹⁹⁰ Hûd 11/61.

¹⁹¹ es-Sâffât 37/75.

¹⁹² el-A'râf 7/193.

¹⁹³ Yâsîn 36/75.

¹⁹⁴ ez-Zümer 39/38.

¹⁹⁵ el-Furkân 25/3; el-A'râf 7/197; en-Nahl 16/20; el-Hac 22/73 vd.

¹⁹⁶ el-En'âm 6/40-41.

¹⁹⁷ Lokmân 31/32; Yûnus 10/22; el-Ankebût 29/65 vd.

¹⁹⁸ el-İsrâ 17/67.

¹⁹⁹ el-En'âm 6/63.

²⁰⁰ eş-Şuarâ 26/72.

²⁰¹ Fâtır 35/14; el-İsrâ 17/56.

²⁰² el-Ahkâf 46/5.

²⁰³ er-Ra'd 13/14.

²⁰⁴ el-Kehf 18/52; el-Kasas 28/64.

²⁰⁵ Yûnus 10/106; eş-Şuarâ 26/213.

unuturlar da sanki O'na yalvarmamış gibi davranırlar.²⁰⁶ Kimileri de kendisine bir musibet geldiğinde Allah'a yalvarıp yakarır. Rabbi onun sıkıntısını giderdiğinde ise *"Bu, bana bilgimden dolayı verilmiştir."* der de başına gelenin bir imtihan vesilesi olduğunu bilmez.²⁰⁷ Bazen de insan, darlık zamanında Rabbine bütün gönlüyle yakarır. Allah'tan bir lütf olarak sıkıntısı geçtiğinde ise O'nun yolundan saptırmak için Allah'a ortaklar koşmaya başlar.²⁰⁸

Âlemlerin Rabbi bir şeyin olmasını dilediğinde "Ol" demek suretiyle onu vücuda getiren kudretiyle²⁰⁹ kulu kendisine dua ettiğinde icabet edeceğini bildirmiş,²¹⁰ Kur'ân'da da icabet buyurduğu birçok dua zikretmiştir. Mesela Hz. Nûh Rabbine yalvardığında O, duasına icabet edip Hz. Nûh'u ve ailesini büyük bir sıkıntıdan kurtarmış,²¹¹ Hz. Eyyûb da *"Ya Rabbi! Başıma bu dert geldi. Sen merhametlilerin en merhametlisisin."* diye yakardığında Rabbi sıkıntısını gidermiş ve ona ziyadesiyle ihsanda bulunmuştur.²¹² Yine Hz. Yûnus işlemiş olduğu günahı itiraf ederek Allah'tan bağışlanma dilediğinde duasına icabet edilmiş,²¹³ Hz. Zekeriyâ da ihtiyarlık çağında ve hanımı da kısır olduğu halde kendisine ve Yakup ailesine varis olacak bir çocuk dilediğinde Hz. Yahyâ ile müjdelenmiştir.²¹⁴ Görüldüğü üzere Allah Teâlâ kendisine sığınan elçilerinin ve O'na gönülden inananların dualarına karşılık vermiş ve onları sıkıntılarıyla baş başa bırakmamıştır.²¹⁵ Zira O, ulûhiyet ve rubûbiyetinin nişanelerinden olarak her şeyi tasarrufu altında bulunduran ve dilediği zaman dilediğini yapandır. O halde dualara karşılık veremeyen mi daha hayırlıdır yoksa kendisine yalvarıldığı zaman darda kalanın başındaki sıkıntıyı gideren Allah mı?²¹⁶

2.10. Kulunun Dostu (الْوَلِيُّ), (الْمَوْلَى) ve Yardımcısı Olan (الْمُعِينُ)

Allah Teâlâ'nın, kendisine iman eden ve güvenip dayanan kullarının velisi, dostu ve yardımcı olması da O'nun rububiyetine ait sıfatlardandır. Âlemlerin Rabbi her daim kulunu gözetmekte ve ona sahip çıkmaktadır. Allah

²⁰⁶ Yûnus 10/12; el-İsrâ 17/67.

²⁰⁷ ez-Zümer 39/49.

²⁰⁸ ez-Zümer 39/8.

²⁰⁹ Âl-i İmrân 3/47; en-Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsîn 36/82 vd.

²¹⁰ el-Bakara 2/186; el-Mü'min 40/60.

²¹¹ el-Enbiyâ 21/76.

²¹² el-Enbiyâ 21/83-84.

²¹³ el-Enbiyâ 21/87-88.

²¹⁴ Meryem 19/3-7.

²¹⁵ Diğer bazı örnekler için bk. Âl-i İmrân 3/195; Yûsuf 12/34; el-Enbiyâ 21/89-90 vd. Ancak burada duanın, insanı sahip olduğu sorumluluktan uzaklaştıran edilgen/pasif bir tutum olmadığını, bilakis müminlerin elde etmek istedikleri muvaffakiyet ve zafer için gerekli tedbiri almak ve ellerinden gelen çabayı layıkıyla ortaya koymak durumunda olduklarını belirtmek gerekir. Allah Teâlâ böyle bir durumda kendisiyle birlikte yürüyen kullarının verdikleri mücadeleyi ve onların yakarışlarını elbette ki karşılıksız bırakmayacaktır.

²¹⁶ Bk. en-Neml 27/62.

müminlerin velisi olarak²¹⁷ onları karanlıklardan aydınlığa çıkararak,²¹⁸ dünya hayatında ve ahirette onları kendi halleriyle baş başa bırakmayandır.²¹⁹ Allah'a dost olanlar için hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar. Müjdeler dünyada ve ahirette onlar içindir.²²⁰ O, müminlerin Mevlâ'sı olup yardım edenlerin en hayırlısıdır.²²¹ Akıllı insana yakışan, bâtıl tanrıları değil, gökleri, yeri yaratan ve Rab olmanın bütün hususiyetlerine sahip olanı dost edinmektir.²²²

Kur'ân'da bir yerde geçen "Allah'ın dostları (Evliyâullah)" izafet terkininin bulunduğu bağlam,²²³ nüzül ortamındaki velayet anlayışını yansıması bakımından kayda değerdir. Yûnus sûresinin Mekke döneminin üçüncü evresinde nazil olduğunu dikkate aldığımızda ilgili âyetlerin vermek istediği mesaj daha iyi anlaşılacaktır. Zira o dönemde Hz. Peygamber'in iki büyük destekçisi olan amcası Ebû Tâlip ile hanımı Hz. Hatice'nin art arda vefat etmeleriyle birlikte İslâm cemaati büyük ölçüde savunmasız kalmıştı. Mekkeli müşrikler, işte böyle naif bir ortamda Hz. Peygamber ile ona inanan Müslümanlara "Biz topluluk, kuvvet ve servet bakımından sizden çok güçlüyüz. Sizin ise sığınacak hiçbir kimseniz ve yeriniz yok." diyerek onları tehdit edip korkutmaya ve toplumda İslâm cemaatinin artık yok olup gideceğine dair bir algı oluşturmaya çalışıyorlardı.²²⁴ Onların Hz. Peygamber'i üzen bu sözlerine cevap ise adeta elçisinin ve kendisine gönülden bağlanan kullarının sözcülüğünü yapan Allah Teâlâ'dan gelmiştir. O, bütün kudret ve üstünlüğün sahibi olarak Müslümanların velisi olup onlarla birlikte bulunduğunu, asıl velayetten yoksun ve zayıf olanın ise hak dinin karşısındaki müşrikler olduğunu böylece bildirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de dost olmayı ifade eden kelimelerden velî kelimesi kırk üç yerde,²²⁵ çoğulu olan evliya kelimesi ise kırk iki yerde²²⁶ geçmektedir. Mevlâ kelimesi de on sekiz yerde²²⁷ geçmekte olup bunun on iki tanesi Allah için kullanılmaktadır. Kur'ân'daki kullanımlarda dikkat çeken bir husus, özellikle velî kelimesinin birçok yerde aralarında yakın anlam ilişkisi bulunan başka bir sıfatla birlikte zikredilmiş olmasıdır. Örneğin bu kelime on beş yerde nasîr (نَصِير), üç yerde şefî' (شَفِيع) kelimesiyle ve birer kez de mürşid (مُرْشِد), hamîd (حَمِيد) ve vâk (وَاق) kelimeleriyle birlikte gelmiştir. Öte yandan

²¹⁷ Âl-i İmrân 3/68, 122; el-En'âm 6/127 vd.

²¹⁸ el-Bakara 2/257.

²¹⁹ Yûsuf 12/101.

²²⁰ Yûnus 10/62, 64.

²²¹ Âl-i İmrân 3/150.

²²² el-En'âm 6/14.

²²³ Yûnus 10/62-65.

²²⁴ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1420), 17/278.

²²⁵ M. Fuâd Abdülbâkî, "vly", 855-856.

²²⁶ M. Fuâd Abdülbâkî, "vly", 856.

²²⁷ M. Fuâd Abdülbâkî, "vly", 856-857.

gerek velî/evliya gerekse mevlâ kelimesi, bâtil tanrılar ve onları dost edinenler için de kullanılmaktadır.²²⁸ Mesela Allah'ı bırakıp da zarar ve fayda veremeyen, kendisi tanrı edinildiği için de zararı faydasından daha yakın olana tapanlara uyarı amacıyla *"O ne kötü bir dost (mevlâ) ve ne kötü bir yoldaştır."* buyurulmaktadır.²²⁹

Kur'ân'da ısrarla göklerin, yerin ve aralarında bulunan her şeyin Rabbi olan Allah'ın "gerçek dost" olduğu vurgulanarak O'nun sahip olduğu yaratma, öldürme, diriltme, fayda ve zarar verme kudretine dikkat çekilmekte ve bu niteliklerden tamamen aciz olan varlıkları dost edinen zihniyet sahipleri kınanmaktadır.²³⁰ Diğer taraftan Kur'ân'da her ne kadar Allah'ın dışında dost edinenlerden bahsedilmiş olsa da bu, fayda sağlayacak ya da zararı savuşturabilecek kudretten yoksun bir dostluktur. Bu dostluk, sahibine ne dünyada ne de ahirette bir katkı sağlayabilecektir. Kur'ân nazarında mutlak kudret sahibini bırakıp da O'nun dışında dostlar edinenlerin misali, kendine ev edinen örümceğin evinin durumu gibidir ki o, evlerin en çürüğü ve en dayanıksız olanıdır.²³¹ Esasen Allah iman edenlerin mevlâ'sıdır ve kâfirlerin hiçbir mevlâ'sı yoktur.²³²

Allah'ın inananların velisi olması aynı zamanda onların yardımcısı olması demektir. Kur'ân'daki kullanımda velî kelimesinin on beş yerde nasîr kelimesiyle birlikte zikredilmesi,²³³ dost olmanın yardımcı olmayı beraberinde getirdiğini göstermektedir. Nitekim mevlâ kelimesi de iki yerde *"O ne güzel dost ve ne güzel yardımcıdır!"* (نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ النَّصِيرِ) formuyla yer almıştır.²³⁴ Yardım ancak Allah katındandır²³⁵ ve inananlara yardım etmek Allah'ın üzerine aldığı bir vaadidir.²³⁶ Nitekim âlemlerin Rabbi diğer birçok

²²⁸ en-Nisâ 4/119; et-Tevbe 9/73; el-Câsiye 45/19 vd.

²²⁹ el-Hac 22/12-13.

²³⁰ eş-Şûrâ 42/9; er-Ra'd 13/16; el-En'âm 6/62.

²³¹ el-Ankebût 29/41.

²³² Muhammed 47/11.

²³³ el-Bakara 2/107; et-Tevbe 9/74; el-Ankebût 29/22; eş-Şûrâ 42/31 vd.

²³⁴ el-Enfâl 8/40; el-Hac 22/78.

²³⁵ Âl-i İmrân 3/126; el-Enfâl 8/10; er-Rûm 30/5; el-Fetih 48/3.

²³⁶ er-Rûm 30/47; es-Sâffât 37/171-172; Saf 61/13. Burada Allah'ın yardımı meselesi ile ilgili olarak önemli bulduğumuz bir hususa işaret etmek istiyoruz. Fahreddîn er-Râzî'nin de belirttiği gibi Allah Teâlâ'nın inananlara yönelik yardım ve üstün gelme vaadi, yalnızca dünyevî birtakım zaferler şeklinde anlaşılmalıdır. O'nun, elçilerine ve müminlere yardımcı bazen karşı konulamayacak kuvvetli bir delil, bazen istikamet üzere sebat ve kararlılık bazen de dünyevî zafer ve hükümlerlik vermesi şeklinde olabilir. Bu yüzden ellerindeki güç ve imkânların yetersizliğinden dolayı Allah'ın elçileri ve Müslümanlar zaman zaman düşmanları karşısında mağlup olsalar da onlar Allah nezdinde galiptirler. Zira Kur'ân'a göre başarının ölçüsü, dünyalık zaferlerin değil âlemlerin Rabbinin rızasının kazanılmasıdır. Nitekim Kur'ân'da belirtildiği üzere bazı peygamberler düşmanları tarafından öldürülmüş (Âl-i İmrân 3/21, 112; en-Nisâ 4/155), bazı müminler de ateş dolu çukurlarda yanarak can vermiş (el-Burûc 85/4-8) ve inandıkları hak yolda dayanılması zor büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır (el-Bakara 2/214). Bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/363.

verde olduğu gibi Bedir'de,²³⁷ Huneyn'de²³⁸ ve kritik birçok yerde²³⁹ de elçisine ve müminlere yardım etmiş ve nihayetinde O'nun tarafında olan kimseler esenliğe ulaşmıştır.

Allah elbette ki gerek dünya hayatında gerekse ahirette elçilerine ve iman eden kullarına yardım edecektir.²⁴⁰ O'nun yardımı yakındır²⁴¹ ve Allah'ın yardım ettiğine galip gelecek kimse yoktur.²⁴² Allah kuluna kâfi değil midir?²⁴³ "Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeter".²⁴⁴ Bu yüzden kula yaraşan elinden geldiğince güç toplamak, gereken tedbiri almak ve Rabbinden yardım dilemektir.²⁴⁵ Öte yandan rubûbiyetin gerekliliği olan kudretten yoksun bâtil ilahlar, bırakın onlara tapanlara yardım etmeyi, kendilerine bile bir fayda sağlamaktan acizdirler.²⁴⁶ Kaldı ki bu bâtil tanrılar kendilerine kulluk edenlere dünya hayatında yardım edemedikleri gibi hesap gününde de yardım edemeyecek ve hepsi birlikte cehenneme atılacaklardır.²⁴⁷

2.11. Her An Kâinata Tasarruf Eden (الْفَعَالُ), (الْقِيَوْمُ)

Allah Teâlâ kâinatı varlığa getiren ve devamlılığını sağlayarak onu ayakta tutandır. Kur'ân'ın ikame etmek istediği zihniyet esaslarından biri de O'nun, yarattığı varlıklara müdahalesinin yalnızca ilk yaratma ile sınırlı olmayıp yine O'nun belirlediği bir vakte kadar kesintisiz devam edecek olan bir süreç olmasıdır. Kâinatın Rabbi geceyi, gündüzü, mevsimleri, ayı, güneşi, yıldızları, yağmuru, türlü türlü bitkileri ve diğerlerini var eden ve onlara yerleştirmiş olduğu yasalarıyla her daim varlığını devam ettirendir. Kur'ân'da O'nun bu hususiyetini belirtmek için farklı ifadeler kullanılmıştır: Bütün yarattıklarının rızkını veren, onları yediren, koruyan, ayakta tutan, işleri idare eden ve onları tasarruflarıyla halden hale çeviren²⁴⁸ (الْقِيَوْمُ),²⁴⁹ her daim yaratan (الْحَلَّاقُ),²⁵⁰ her an faaliyette olan (الْفَعَالُ),²⁵¹ işleri idare eden (الْمُؤْتِمِرُ)²⁵² ve sürekli tasarruflarda bulunan (كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ)²⁵³ ifadeleri bunlardan bazılarıdır.

²³⁷ Âl-i İmrân 3/123.

²³⁸ et-Tevbe 9/25.

²³⁹ et-Tevbe 9/40; eş-Şuarâ 26/61-65; el-Enbiyâ 21/77; es-Sâffât 37/116 vd.

²⁴⁰ el-Mü'min 40/51.

²⁴¹ el-Bakara 2/214.

²⁴² Âl-i İmrân 3/160; el-Mücâdele 58/21.

²⁴³ ez-Zümer 39/36.

²⁴⁴ el-Furkân 25/31.

²⁴⁵ el-Fâtiha 1/5; el-Bakara 2/286; el-Enfâl 8/60; el-Mü'minûn 23/26; el-Ankebût 29/30 vd.

²⁴⁶ el-A'râf 7/192, 197; Yâsîn 36/74-75.

²⁴⁷ eş-Şuarâ 26/93; el-Kasas 28/41; Fussilet 41/16 vd.

²⁴⁸ Taberî, Câmiu'l-beyân, 4/528-529, 533.

²⁴⁹ el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; Tâhâ 20/111.

²⁵⁰ el-Hicr 15/86; Yâsîn, 36/81.

²⁵¹ Hüd 11/107; el-Burûc 85/16.

²⁵² Yûnus 10/3, 31; er-Ra'd 13/2; es-Secde 32/5.

²⁵³ er-Rahmân 55/29.

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) Rahmân sûresi 29. âyette geçen “... O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.” ifadesini açıklarken kimi müfessirlerin söylediği gibi bu ilahî kelâmın Yahudilerin bâtil sözlerine mukabil inmiş olabileceğini belirtmektedir. Zira bilindiği üzere onlar Allah’ın, yaratmanın yedinci gününde (yevm-i sebt) istirahat çekildiğini; o gün hiçbir şey yapmadığını, bir hüküm yahut bir emir indirmedini ve hiçbir fiilde bulunmadığını söylüyorlardı.²⁵⁴ Hâlbuki yeni canlıların varlık alanında boy göstermesi yahut varlık alanından çekilmesi, anne karnında en muhkem yerde taşınan ve dünyaya gelen her bir yavru, her son baharda ölen ve her baharda yeniden dirilen tabiat, bir ipek böceğinin kozasını yırtıp hayat bulması, insan vücudunda sürekli yenilenen hücreler ve kendisi için belirlenen süreyi tamamlayan hücrelerin fenâ bulması... Bütün bunlar Hallâk olan, öldüren ve dirilten Rabbin kâinattaki kesintisiz tasarruflarıdır.

Denizlerde akıp gitmekte olan gemiler, rüzgârların yağmur yüklü bulutları müjdelemesi, gökten inen yağmur ve kar taneleri, kendi yörüngesinde akıp giden yıldızlar, her sabah doğan güneş ve diğerleri her an fa’âl olan Yüce Zat’ın fiilleridir. Yine insanlara rehberlik edecek peygamberlerin gönderilmesi, fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaların geçerliliği, aynı topraktan envaiçeşit bitkinin yetişmesi, türlü türlü meyveler ve diğerleri her işi idare eden ve sürekli tasarrufta bulunan Allah’ın sıfatlarının tecellilerinden başka bir şey değildir.

SONUÇ

Kur’ân’ın anahtar kavramlarından biri olan rab kelimesi temel anlam olarak “mâlik/egemen, sahip” anlamına gelmekte olup kelimenin öne çıkan yan anlamları “seyyid/efendi, yaratan, ıslah eden, işleri idare eden, yetiştiren/büyüten (terbiye eden), itaat edilen, tamamlayan” şeklindedir. Kur’ân’da Allah lafzından sonra ulûhiyeti belirtmek için en çok kullanılan Rab isminin tüm evreni kuşatan bir muhtevaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ’nın varlık âlemi üzerindeki kesintisiz tasarruflarını yansıtan rab kavramı, O’nun kâinatta cari olan fiillerine ve bu fiillerin yayıldığı alana işaret etmektedir. Mahlûkatın sahibi ve her şeye hâkim olan Allah’ın ilk vahiylerden itibaren insana, topluma, tarihe ve tabiata yönelik tasarruflarına sürekli vurguda bulunması dikkat çekicidir.

Âlemlerin Rabbi Kur’ân’ın nüzûlü sürecinde muhataplarının noksan ve kusurlu rubûbiyet telakkilerine mukabil, evrende cari olan şeylerin ancak kendisinin ilke ve yasalarıyla gerçekleştiğini onlara rab kavramı üzerinden bildirmektedir. Kur’ân’da rubûbiyetin -doğrudan veya dolaylı olarak- temas etmediği herhangi bir alandan söz etmek mümkün olmamakla birlikte muhataplarda dinamik ve etkin bir rubûbiyet zihniyeti ikame etmek

²⁵⁴ Bk. Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmîyye, 2005), 9/473.

amacıyla merkezî bazı kavramlar öne çıkmaktadır. Bunlar içerisinde Allah ile evren arasındaki münasebeti ifade eden bir kavram olarak yaratma kavramı (halk), Kur'ân'da belirleyici bir role sahiptir. Zira Rab olmanın en başta gelen hususiyeti yaratmadır. Kâinatın Rabbi, varlık alanına getirdiği mahlûkata aynı zamanda nihayetsiz keremiyle ihşanda bulunan ve onların maddî-manevî bütün ihtiyaçlarını karşılayandır. O, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mâliki olarak dilediğini dilediği şekilde gerçekleştiren bir kâdir-i mutlakdır. Mekkeli müşriklerin Allah'ın uzaklarda ve her şeyi göremeyen, işitemeyen bir yaratıcı olduğu zihniyetine karşılık Kur'ân'da bildirildiği üzere O, her nerede olurlarsa olsunlar her daim kullarıyla birliktedir. Âlemlerin Rabbi onların bütün yaptıklarını layıkıyla gören, aşikâr olanını da gizli olanını da işiten, gönüllerde olanı, gizlinin gizlisini de bilen ve kâinata olan biten her şeyden inceden inceye haberdar olandır.

Allah Teâlâ'nın rubûbiyetine has niteliklerden olarak O, çağrısına icabet eden kimseleri esenlik yollarına ulaştıran, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için onları hidayete eriştirendir. O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkaran, hayatın başlangıcını ve sonunu -hiçbir boşluk bırakmaksızın- belirleyendir. Kendisine içtenlik ve alçakgönüllülükle kullukta bulunulmaya layık olan tek varlık, ancak rubûbiyet sıfatlarını haiz olan Allah Teâlâ'dır. O, müşriklerin zihinlerindeki bâtil telakkilerin aksine insanın yaratıcısı olarak ona şah damarından daha yakın olan, kulunun duasını işitemeyeceği veya kul her ne yaparsa durumunun O'na gizli kalacağı hiçbir mesafe bulunmayandır. Âlemlerin Rabbi, ilâhî çağrıya icabet eden kullarının dostu ve yardımcısı olarak onları dünya hayatında da ahirette de kendi halleriyle baş başa ve yardımsız bırakmayandır. O varlık âlemine çıkardığı mahlûkatı süregelen tasarruflarıyla ayakta tutan, her an faaliyette olan, işleri idare eden ve böylece mevcûdatın varlığını devam ettirendir.

Allah Teâlâ evrende cari olan aktif filleriyle varlığını ve kudretini sürekli hissettirmekte ve bütün mahlûkatın kendi egemenliği altında devamlılığını temin etmektedir. Kur'ân'da takdim edilen bu fonksiyonel rubûbiyet telakkisiyle birlikte müşriklerin sahip olduğu, kâinatı yarattıktan sonra onu kendi haline terk eden, olan bitenle ilgilenmeyen, hayata dokunmayan Allah tasavvuru zihinlerden sökülüp atılmıştır. Bu silik ve çelişkili rubûbiyet telakkisi yerine kesintisiz tasarruflarda bulunan, hayatın en küçük ve önemsiz görünen ayrıntılarını bile kontrolü altında tutan, dinamik ve etkin bir rubûbiyet anlayışı ikame edilmiştir. Böylece Kur'ân, getirdiği bu yeni dünya görüşüyle muhatapları nezdinde gerçek bir zihniyet, tasavvur ve algı devrimi gerçekleştirmiş olmaktadır. Sonuç olarak Allah Teâlâ'nın kâinata yönelik tasarrufları bütüncül olarak değerlendirildiğinde tarihe ve tabiata seküler açıdan bakmak neredeyse imkânsız hale gelmekte, O'nun gerek âfâkî gerekse enfûsî düzeyde geçerli olan fiilleriyle evrenin serüveninde müdahil bir fâil olduğu hakikati tebellür etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, M. Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-hadîs, 2007.
- Âdil el-Füreycât. *eş-Şu'arâu'l-câhiliyyüne'l-evâil*. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1994.
- Beyhakî, Ebû Bekr. *Kitâbü'l-esmâ' ve's-sifât*. thk. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985.
- Cevherî, Ebû Nasr. *es-Sihâh tâcû'l-luğa ve sihâhi'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed Tamir. Kahire: Dârü'l-hadîs, 2009.
- Doha dictionary. Erişim 10 Ocak 2021. <https://dohadictionary.org>.
- Ezherî, Ebû Mansûr. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed Abdünnaim Hafaci - Mahmûd Ferec Ukde. 15 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mısriyye, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*. Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, ts.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsirde Semantik Metod*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Dr. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2003.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar)*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1976.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İbn Fâris. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-fikr, 1979.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru sâdır, 3. Basım, 1414.
- Kaya, Remzi. "Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları". *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumunu*. ed. Mevlüt Güngör. 123-135. İstanbul: İ.B.B. Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtu ehl-i's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2005.
- Müftüoğlu, Ömer. "Nüzûl Döneminde Putlar" Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı (Arzın Ağırlıkları Örneği)". *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumunu*. ed. Mevlüt Güngör. 91-104. İstanbul: İ.B.B. Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Palmer, Frank Robert. *Semantik (Yeni Bir Anlambilim Projesi)*. çev. Ramazan Ertürk. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davûdî. Dimaşk: Dârü'l-kalem; Beyrût: Dârü'ş-şâmiyye, 1412.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebir)*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 1422/2001.
- Temizer, Aydın. "Kur'ân'da 'Rab' Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 39-66.
- Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/471-498. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Topaloğlu, Bekir. "Hâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/303-304. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Topaloğlu, Bekir. "Rezzâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/47-48. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Ulutürk, Veli. *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*. İzmir: Nil Yayınları, 1994.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu

Yayınları, 2015.

Yazır, M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2005.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. b.y.: Dârü'l-hidâye, ts.

Zemahşerî, Cârullah. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.